

Symposium on Natural and Applied Sciences

Hosted Online from London, United Kingdom

Date: 5th September, 2026

Website: <https://econferencia.com>

ABDURAUF FITRATNING MAQOMSHUNOSLIK KONSEPSIYASI VA O‘ZBEK KLASSIK MUSIQA TAFAKKURINING ILMIY ASOSLARI

Mashrab Muxammadiev

O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti magistri

E-mail: mashrabmuhammad@gmail.com

Annotatsiya:

Mazkur maqolada Abdurauf Fitratning maqom san’atiga oid ilmiy qarashlari o‘zbek musiqashunosligi va maqomshunosligi tarixining shakllanish jarayoni bilan bog‘liq holda tadqiq qilinadi. Tadqiqotning asosiy manbaviy tayanchi sifatida Fitratning 1927-yilda nashr etilgan “O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi” asaridagi tarixiy va nazariy mulohazalar, Buxoro Shashmaqomini ilmiy qayd etish bilan bog‘liq faoliyati hamda keyingi maqomshunoslik tadqiqotlari olindi. Fitratning Shashmaqomni alohida kuy va ashulalarning oddiy yig‘indisi emas, balki tarixiy taraqqiyot davomida shakllangan ichki tuzilish, parda, usul, ijro va shakl qonuniyatlariga ega klassik musiqiy tizim sifatida anglashga intilgani tahlil qilindi. Uning maqom hodisasini umumiy Sharq musiqa nazariyasi bilan bog‘lab tushuntirishi, shu bilan birga o‘zbek klassik musiqasining milliy ijro xususiyatlarini farqlashga urinishi maqomshunoslik tafakkuridagi muhim metodologik tamoyil sifatida baholandi. Tadqiqot davomida Fitratning Shashmaqom tarkibini tahlil qilishda cholg‘u va ashula qismlarining o‘zaro munosabati, maqomlarning ritmik-usul asoslari, tarixiy musiqiy terminlarning amaliy ijro bilan bog‘lanishi, milliy cholg‘ularning maqom ijrochiligidagi o‘rni va og‘zaki an’anani nota yozuvi orqali hujjatlashtirish muammosiga munosabati o‘rganildi. 1923-yilda V. A. Uspenskiyning Buxoro Shashmaqomini ustoz ijrochilardan yozib olishi va ushbu materiallarning 1924-yilda nashr qilinishi Fitratning maqom merosiga nisbatan faqat nazariy emas, amaliy-manbashunoslik

Symposium on Natural and Applied Sciences

Hosted Online from London, United Kingdom

Date: 5th September, 2026

Website: <https://econferencia.com>

yondashuviga ham ega bo'lganini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Fitratning maqomshunoslik qarashlari keyinchalik o'zbek maqomshunosligida keng rivojlantirilgan tarixiylik, tizimlilik, jonli ijro manbasiga tayanish va nazariy risolalarni amaliy musiqa material bilan qiyoslash tamoyillarining dastlabki XX asr ko'rinishlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Maqolada Fitrat qarashlari keyingi davr ilmiy yutuqlarini uning nomiga mexanik ravishda ko'chirmasdan, o'z davri ilmiy tafakkuri doirasida baholanadi.

Kalit so'zlar: Abdurauf Fitrat, maqomshunoslik, Shashmaqom, o'zbek klassik musiqasi, maqom, Mushkilot, Nasr, usul, parda, Buxoro maqomlari, V. A. Uspenskiy, Ota Jalol Nosirov, Ota G'iyos Abdug'aniyev, maqom ijrochiligi, musiqiy manbashunoslik, Sharq musiqa nazariyasi.

KIRISH

O'zbek professional musiqa madaniyatining tarixiy taraqqiyotini Shashmaqom va boshqa maqom an'analaridan tashqarida tasavvur qilish mumkin emas, chunki maqom san'ati ko'p asrlik bastakorlik, ijrochilik, nazariy tafakkur va ustoz-shogird tajribasining murakkab musiqiy natijasini o'zida mujassamlashtiradi; biroq ushbu san'atning mavjudligi bilan uni ilmiy anglash jarayoni aynan bir hodisa emas: maqomlar asrlar davomida ijro etilgan bo'lsa-da, XX asr boshlariga kelib ularni yangi ilmiy mezonlar asosida tarixiy, nazariy va manbashunoslik jihatdan o'rganish zarurati alohida kuchaydi. Ana shu jarayonda Abdurauf Fitratning musiqa sohasidagi faoliyati alohida e'tiborga loyiqdir. Fitratning 1927-yilda nashr etilgan "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" asari o'zbek klassik musiqa merosining tarixiy hamda nazariy muammolarini o'rta asr musiqiy risolalari va jonli ijrochilik an'analari, xususan, Buxoro Shashmaqomi materiallari bilan bog'lab o'rganishga qaratilgan dastlabki XX asr tadqiqotlaridan

Symposium on Natural and Applied Sciences

Hosted Online from London, United Kingdom

Date: 5th September, 2026

Website: <https://econferencia.com>

biri sifatida baholanadi. Fitratdan avval ham Sharq musiqa nazariyasining ulkan yozma merosi, maqom amaliyoti va mahalliy nota yozuvi tajribalari mavjud edi; shuning uchun uning tarixiy xizmatini maqom ilmini boshlab bergan mutlaq birinchi shaxs sifatida emas, balki eski nazariy meros bilan o‘z davridagi jonli maqom ijrochiligini yangi milliy musiqashunoslik muammolari doirasida uchrashtirgan tadqiqotchi sifatida tushunish ilmiy jihatdan aniqroqdir. Fitrat yashagan davrda Buxoro Shashmaqomi asosan og‘zaki professional an‘ana vositasida avloddan avlodga o‘tar, maqomdon hofiz va sozandalar uning musiqiy matni, usullari, ijro ketma-ketligi va talqin mezonlarini bevosita ustozdan egallar edilar. Bunday tizim musiqiy merosni asrlar davomida saqlab kelgan bo‘lsa-da, XX asr boshidagi keskin ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlar sharoitida og‘zaki xotiraning o‘zigagina tayanish merosning ayrim qatlamlari yo‘qolib ketishi xavfini ham tug‘dirardi. Fitratning maqomga munosabatidagi muhim jihat shundaki, u bu muammoni faqat nazariy bayon bilan cheklamadi. Uning tashabbusi bilan V. A. Uspenskiyning Buxoroda Ota Jalol Nosirov, Ota G‘iyos Abdug‘aniyev va boshqa maqom bilimdonlari ijrosidan Shashmaqomni 1923-yilda notaga olishi, materialning 1924-yilda nashr qilinishi maqom tarixidagi muhim hujjatlashtirish hodisasiga aylandi. Bu ishning tarixiy qiymati nota yozuvining maqom ijrosini mutlaq to‘liq aks ettirganida emas, balki ma‘lum bir davr va maktabga mansub ijroviy matnning yozma musiqiy manbaga aylantirilganida namoyon bo‘ladi. Fitratning maqomshunoslik qarashlarini o‘rganish uchun aynan mana shu nazariya va amaliyot birligini e‘tiborga olish zarur. Uning ilmiy qarashlarida maqom tarixi umumiy Sharq musiqa nazariyasi bilan, maqomning ichki tuzilishi esa jonli ijro amaliyoti bilan bog‘liq holda ko‘riladi. Zamonaviy tadqiqotlarda Fitrat o‘zbek klassik musiqasini tarixiy taraqqiy etgan, umumiy Sharq musiqiy tamoyillariga tayanadigan, shu bilan birga o‘z milliy xususiyatlarini saqlaydigan yaxlit tizim sifatida tasavvur qilgani qayd

Symposium on Natural and Applied Sciences

Hosted Online from London, United Kingdom

Date: 5th September, 2026

Website: <https://econferencia.com>

etiladi. Shu nuqtayi nazardan, mazkur maqolaning ilmiy muammosi Fitrat Shashmaqomning ichki tuzilishini qanday tushungan, uning tarixiy ildizlari bilan XX asr boshidagi ijro holati orasidagi munosabatni qanday talqin qilgan, parda va usul singari nazariy kategoriyalarga qanday yondashgan hamda maqom merosini yozib olish va ilmiy muomalaga kiritish masalasida qanday metodologik pozitsiyani egallaganini aniqlashdan iborat. Tadqiqotning maqsadi Fitratning maqomshunoslik konsepsiyasini birlamchi asar va tekshiriladigan tarixiy-musikiy manbalar asosida tizimli tahlil qilish hamda uning o'zbek maqomshunoslik tafakkuri taraqqiyotidagi ilmiy o'rnini aniqlashtirishdir. Mazkur maqsadga erishish uchun Fitratning maqom haqidagi terminologik apparati, Shashmaqomning tarkibiy qismlariga bergan baholari, tarixiy risolalardan foydalanish xususiyati, ritmik-usul va parda masalalariga munosabati, maqomni notalashtirish jarayoniga amaliy ko'magi hamda keyingi maqomshunoslik bilan bog'lanadigan metodologik jihatlari o'zaro aloqada ko'rib chiqildi. Shu bilan birga, tadqiqot Fitrat matnini bugungi nazariy tasniflar bilan majburan uyg'unlashtirishni emas, uning o'z davri uchun yangilik bo'lgan ilmiy savol qo'yish usulini aniqlashni ko'zda tutadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot metodologiyasi Fitratning maqomga oid qarashlarini tarixiy kontekstdan uzmaganda o'rganish tamoyiliga asoslandi va bunda tarixiy-qiyosiy, tizimli-strukturaviy, manbashunoslik hamda musiqiy-nazariy tahlil usullaridan kompleks foydalanildi. Asosiy manba sifatida Abdurauf Fitratning "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" asari olindi; mazkur risolaning 1927-yilda nashr etilgani va unda o'zbek klassik, ya'ni maqom merosining ilmiy-falsafiy hamda tarixiy jihatlari o'rta asr risolalari va jonli musiqa an'analari, ayniqsa Buxoro Shashmaqomi misolida ko'rib chiqilgani maqomshunoslikka oid

Symposium on Natural and Applied Sciences

Hosted Online from London, United Kingdom

Date: 5th September, 2026

Website: <https://econferencia.com>

zamonaviy o'quv va ilmiy manbalarda qayd etilgan. Fitratning matnida uchraydigan nazariy fikrlar keyingi maqomshunoslik natijalari bilan aynanlashtirilmadi, aksincha, keyingi ilmiy adabiyotlar uning qarashlarining tarixiy o'rnini aniqlash uchun qiyosiy material sifatida qo'llanildi. Bunday yondashuv zarur, chunki 1963-yilda Ishoq Rajabovning "Maqomlar masalasiga doir" tadqiqoti paydo bo'lishi, Yunus Rajabiyning Shashmaqom yozuvlari va nashrlari, keyingi o'n yilliklarda maqomning lad, ritm, shakl, mahalliy uslub va tarixiy genezisiga doir tadqiqotlarning kengayishi Fitrat davrida hali mavjud bo'lmagan katta ilmiy materialni yuzaga keltirdi. Shu sabab Fitratning ilmiy qiymatini keyingi tadqiqotlarning barcha natijalarini oldindan aytib bergan olim sifatida emas, balki maqomni tarixiy va nazariy muammo tarzida qo'ygan dastlabki yangi davr tadqiqotchilaridan biri sifatida baholash metodologik mezon qilib olindi. Tadqiqotning ikkinchi manbaviy qatlamini V. A. Uspenskiyning Buxoro Shashmaqomini yozib olish faoliyati haqidagi tarixiy ma'lumotlar tashkil etdi. 1923-yilda Fitrat tashabbusi bilan Buxoroda maqom bilimdonlaridan Shashmaqom yozib olinib, 1924-yilda Moskvada nashr etilgani musiqashunoslik manbalarida qayd qilinadi. Ushbu holat maqomning og'zaki ijro manbasidan nota matniga o'tish jarayonini o'rganishda alohida metodologik ahamiyatga ega. Nota matni jonli ijroning barcha xususiyatlarini qamrab ololmasligi hisobga olinib, Uspenskiy yozuvi "asl Shashmaqomning yagona va mutlaq matni" sifatida emas, ma'lum ijrochilar va ma'lum tarixiy davrga oid musiqiy hujjat sifatida talqin qilindi. Fitratning maqom tizimiga oid qarashlarini tahlil qilishda Shashmaqom tarkibidagi cholg'u va ashula bo'limlarining funksional munosabati, Mushkilot va Nasr qismlari, maqom siklining rivojlanish mantig'i, ritmik usullar va parda masalalariga alohida e'tibor qaratildi. Terminologik tahlilda "maqom", "parda", "usul", "nag'ma", "Mushkilot", "Nasr", "Ufar" kabi tushunchalar zamonaviy ma'nolarni avtomatik tarzda yuklamasdan, Fitrat davridagi musiqiy nutq

Symposium on Natural and Applied Sciences

Hosted Online from London, United Kingdom

Date: 5th September, 2026

Website: <https://econferencia.com>

doirasida baholandi. Shu bilan birga, maqom tarixining uzoq davrlarini tiklashda Fitrat foydalangan ayrim tarixiy tasavvurlar bugungi manbashunoslik bilan qayta ko‘rib chiqilishi mumkinligi e‘tiborda tutildi. Metodologiyaning asosiy maqsadi Fitratni ideallashtirish emas, balki uning maqom haqidagi ilmiy tafakkurida qaysi muammolar ilk bor yangi davr o‘zbek musiqashunosligi doirasida aniq qo‘yilganini, qaysi fikrlar keyinchalik rivojlantirilganini va qaysi masalalar tarixiy sharoit bilan chegaralanganini aniqlashdan iborat bo‘ldi. Shuningdek, manbalarni o‘zaro qiyoslashda bibliografik aniqlik tamoyiliga amal qilindi: Fitratning qayta nashrlari birlamchi 1927-yilgi nashr bilan aralashtirilmadi, Uspenskiy nota yozuvining yaratilish va nashr sanalari farqlandi, keyingi mualliflarning xulosalari Fitratning bevosita fikri sifatida taqdim etilmadi. Bunday yondashuv maqola doirasida tarixiy fakt, muallif talqini va zamonaviy ilmiy baho o‘rtasidagi chegarani saqlashga xizmat qildi.

NATIJALAR

Tahlil natijalari Fitratning maqomshunoslik qarashlarida bir-biriga bog‘langan bir necha ilmiy tamoyil mavjudligini ko‘rsatdi. Eng avvalo, Fitrat maqomni faqat ijro repertuari sifatida emas, balki tarixiy shakllangan nazariy tizim sifatida tushunishga intiladi; uning o‘zbek klassik musiqasini umumiy Sharq musiqa nazariyasining tarixiy rivoji bilan bog‘lab o‘rganishi shu tamoyilning asosini tashkil qiladi. Bu yerda muhim farq shundaki, umumiy nazariy ildiz Fitrat uchun milliy o‘ziga xoslikni inkor qilmaydi: aksincha, umumiy Sharq nazariy zaminidan kelib chiqqan holda turli hudud va ijro maktablarida shakllangan musiqiy xususiyatlarni farqlash imkonini beradi. Ikkinchi natija Shashmaqomning ichki tuzilishiga taalluqlidir. Fitrat uchun Shashmaqom olti maqom nomining mexanik birikmasidan iborat emas; undagi cholg‘u va ashula qismlari, turli sho‘balar, usullar va ijro bosqichlari o‘zaro funksional munosabatda bo‘lgan katta musiqiy

Symposium on Natural and Applied Sciences

Hosted Online from London, United Kingdom

Date: 5th September, 2026

Website: <https://econferencia.com>

tuzilmani hosil qiladi. Mushkilot cholgʻu xarakteridagi katta boʻlim, Nasr esa ashula yoʻllarini qamrab oluvchi asosiy qatlam sifatida maqom turkumining ichki mantiqini yuzaga chiqaradi. Bunda alohida qismlarni sanashdan koʻra ularning turkum ichidagi vazifasini anglash muhim boʻlib, Fitratning tavsiflari maqomni ichki tartibga ega murakkab badiiy organizm sifatida tushunishga yoʻnaltirilgan. Uchinchi natija maqomning ritmik tuzilishiga tegishli. Fitrat usulni ikkilamchi bezak emas, klassik musiqaning shakllanishiga bevosita taʼsir qiluvchi asosiy nazariy omillardan biri sifatida koʻradi. Uning qadimgi Sharq musiqa nazariyasidagi ritmik birliklar va oʻz davridagi doira ijrochiligi orasidagi munosabatni aniqlashga urinishi tarixiy nazariya bilan jonli amaliyotni qiyoslash metodining namunasidir. Qadimiy ritmik formulalarning keyingi amaliyotdagi zarb boʻgʻinlari orqali ifodalanishi nazariya va amaliyot orasida uzilish emas, tarixiy transformatsiya yuz berganini anglashga olib keladi. Toʻrtinchi natija parda va ohang tashkiloti masalasiga taalluqli. Fitrat maqomni tushuntirishda Sharq musiqa nazariyasining parda tizimi haqidagi qarashlariga murojaat qilishi orqali klassik musiqaning ohang tashkiloti tasodifiy emasligini koʻrsatishga intiladi. Bu jihat uning maqomni faqat folklor namunasi sifatida emas, oʻz nazariy asoslariga ega professional sanʼat deb qabul qilganining yana bir dalilidir. Beshinchi natija maqomning yozma qaydi masalasida aniqlandi. Fitrat tashabbusi bilan amalga oshirilgan 1923-yilgi Buxoro Shashmaqomi nota yozuvi uning nazariy qarashlarini amaliy manbashunoslik bilan bogʻlaydi. Ota Jalol Nosirov, Ota Gʻiyos Abdugʻaniyev va boshqa bilimdon ijrochilar ogʻzaki anʼananing tashuvchilari sifatida manba vazifasini bajargan, V. A. Uspenskiy esa ushbu ijroni Yevropa nota tizimi vositasida qayd etgan. Natijada bir vaqtning oʻzida ikki muhim jarayon sodir boʻlgan: jonli ijro anʼanasining muayyan holati yozma shaklga koʻchirilgan va maqom xalqaro miqyosda tushunarli nota tizimi orqali tadqiqot obyekti boʻlish imkoniyatiga ega boʻlgan. Oltinchi natija Fitratning

Symposium on Natural and Applied Sciences

Hosted Online from London, United Kingdom

Date: 5th September, 2026

Website: <https://econferencia.com>

maqom tarixiga yondashuvda namoyon bo‘ladi. U klassik musiqaning mavjud shaklini tarixdan uzib qo‘ymaydi, aksincha, o‘rta asr nazariy tafakkuri, Sharq musiqiy risolalari va o‘z davridagi ijro amaliyoti o‘rtasida tarixiy bog‘lanish izlaydi. Albatta, bugungi musiqashunoslik Fitrat foydalanmagan ko‘plab yangi manbalarga ega va maqom tarixining ayrim masalalarini ancha murakkab tarzda izohlaydi, biroq tarixiy nazariy manbani jonli ijro material bilan qiyoslashning o‘zi Fitrat ilmiy metodining eng muhim jihatlaridan biri bo‘lib qoladi. Yettinchi natija maqomshunoslikning keyingi rivoji bilan bog‘liq: Fitratning 1927-yilgi tadqiqotidan keyin bu yo‘nalish XX asrning ikkinchi yarmida Ishoq Rajabovning fundamental ilmiy ishlari, Yunus Rajabiy va boshqa ustozlarning nota nashrlari, so‘nggi davrdagi nazariy, tarixiy va ijroviy tadqiqotlar orqali kengaygan. Bu davomiylik Fitratni keyingi barcha ilmiy natijalarning muallifi deb ko‘rsatmaydi, ammo uning maqomni maxsus ilmiy muammo sifatida o‘rtaga qo‘ygan dastlabki yangi davr tadqiqotchilaridan biri ekanini tasdiqlaydi. Sakkizinchi natija Fitratning musiqiy merosga munosabatida ilmiy qayd va ta‘lim masalalarining bir-birini to‘ldirishidir. Buxoroda musiqa maktabining tashkil etilishi va ustoz ijrochilarning pedagogik jarayonga jalb qilinishi maqomni saqlash faqat nota yoki kitob yaratish bilan tugamasligini ko‘rsatadi. Merosning yashashi uchun ijro maktabi, bilimni egallaydigan shogird va nazariy tushuntirishni bera oladigan ilmiy muhit zarur. To‘qqizinchi natija maqomni milliylashtirish va uni kengroq Sharq kontekstida anglash o‘rtasida Fitrat muvozanat izlaganini ko‘rsatadi. U o‘zbek klassik musiqasining o‘ziga xosligini ta’kidlash bilan birga, uning tarixiy ildizlarini umumiy Sharq nazariy tafakkuridan uzmaydi. Bu yondashuv maqom tarixini faqat mahalliy yoki faqat umumsharqiy hodisa sifatida biryoqlama tushuntirishdan saqlaydigan metodologik imkoniyat yaratadi. O‘ninchi natija esa Fitrat merosining bugungi maqomshunoslik uchun qiymati tayyor javoblarda emas, balki muammoni qo‘yish usulida ekanini ko‘rsatadi: tarixiy matn, jonli ijro,

Symposium on Natural and Applied Sciences

Hosted Online from London, United Kingdom

Date: 5th September, 2026

Website: <https://econferencia.com>

nota qaydi, terminologiya va milliy madaniy ehtiyojni bitta ilmiy muhokama maydoniga olib kirish uning tadqiqotchilik tafakkurining eng barqaror jihati sifatida namoyon bo‘ladi.

MUHOKAMA

Fitratning maqomshunoslik konsepsiyasini bugungi ilmiy mezonlar asosida muhokama qilishda ikki qarama-qarshi xatodan saqlanish zarur: bir tomondan, uning tarixiy xizmatini kamaytirib, asarini faqat ma’rifiy-publitsistik matn sifatida ko‘rish, ikkinchi tomondan esa keyingi bir asr davomida o‘zbek maqomshunosligida yuzaga kelgan barcha nazariy natijalarni Fitratning o‘ziga nisbat berish ilmiy jihatdan birdek asossizdir. Fitratning haqiqiy ilmiy o‘rni aynan uning davri imkoniyatlari va mavjud manbalar doirasida maqomga qo‘ygan savollarining tabiatida namoyon bo‘ladi. XX asr boshlarida maqom san’ati, ayniqsa Buxoro Shashmaqomi, avvalo ijro an’anasi sifatida yashar edi; uning musiqiy mazmuni ustozdan shogirdga bevosita amaliy mashq, eshitish, takrorlash, yod olish va ijro orqali o‘tar edi. Bunday tizimda nota matni ijro uchun zarur shart bo‘lmagan. Fitrat esa yangi tarixiy vaziyatda ushbu merosning faqat jonli xotiraga bog‘liq qolishi yetarli emasligini anglagan ziyolilardan bo‘ldi. Uspenskiyning Shashmaqomni notaga olishi ana shu ehtiyojning amaliy natijasidir. Lekin bu jarayonning murakkab tomoni ham mavjud: maqomning ijroviy tabiati Yevropa nota yozuvi bilan to‘liq qamrab olinmaydi. Ohangdagi mayda intonatsion siljishlar, ijrochining individual talqini, ovoz yuritish usullari, bezaklar, vaqtning erkin tashkil qilinadigan ayrim holatlari, ustoz maktabiga xos nozik xususiyatlar nota sahifasida to‘liq aks etmasligi mumkin. Shu sabab Fitrat davrida boshlangan notalashtirish jarayonining eng katta ilmiy natijasi og‘zaki an’anani “almashtirish” emas, uni yangi turdagi manba bilan to‘ldirish bo‘lgan. Keyinchalik Yunus Rajabiy tomonidan amalga oshirilgan Shashmaqom yozuvlari

Symposium on Natural and Applied Sciences

Hosted Online from London, United Kingdom

Date: 5th September, 2026

Website: <https://econferencia.com>

va ko‘p jildli nashrlar bu manbashunoslik tajribasini yanada boyitdi. Maqomning nazariy tuzilishiga kelganda, Fitratning umumiy Sharq musiqasi asoslari bilan o‘zbek klassik musiqasining milliy ko‘rinishi o‘rtasidagi munosabatni izlashga intilishi ham alohida muhokamani talab qiladi. O‘rta asrlarda shakllangan o‘n ikki maqom nazariyasi bilan keyingi Shashmaqom tizimi orasida tarixiy aloqalar mavjud bo‘lsa-da, ularni bir-birining oddiy davomchisi deb tushunish murakkab tarixiy jarayonni haddan tashqari soddalashtirishi mumkin. Fitrat uchun mavjud manbalar va davr musiqashunoslik darajasi bu munosabatni bugungidek keng manbaviy bazada tekshirish imkonini bermagan. Biroq uning savolni qo‘yish usuli — ya‘ni zamonaviy maqom amaliyotini tarixiy nazariy manbalar bilan qiyoslash — keyingi maqomshunoslik uchun samarali ilmiy yo‘nalish bo‘lib chiqdi. Ishoq Rajabovning “Maqomlar masalasiga doir” tadqiqotida maqomlarning shakllanish va rivojlanish jarayoni, Shashmaqom va boshqa maqom turkumlarining ichki qonuniyatlari hamda ijrochilik asoslari ancha keng manbaviy doirada o‘rganildi. Demak, Fitrat bilan Rajabov orasidagi ilmiy davomiylilikni tayyor nazariyaning takrorlanishi sifatida emas, muammoning chuqurlashuvi sifatida ko‘rish maqsadga muvofiqdir. Fitratning usul masalasiga munosabati ham xuddi shunday ilmiy davomiylilikni ko‘rsatadi. Maqom musiqasida usul kuy shaklining tashqi o‘lchovi emas; u musiqiy rivoj, jumlash, ijro xarakteri va yirik shaklning harakatini tashkil etuvchi muhim omildir. Fitrat tarixiy ritmik terminlarni jonli doira amaliyoti bilan bog‘lashga intilar ekan, maqom nazariyasining kitobiy va ijroviy qatlamlari orasida ko‘prik quradi. Bu yondashuv maqomni faqat qadimiy risolalardan yoki faqat zamonaviy ijrodan kelib chiqib o‘rganishning yetarli emasligini ko‘rsatadi. Xuddi shu tamoyil parda masalasida ham kuzatiladi: tarixiy nazariyada tasvirlangan tovush munosabatlarini amaliy maqom ijrosidan butunlay ajratish mumkin emas, lekin ular o‘rtasida mutlaq tenglik belgisini qo‘yish ham ilmiy ehtiyotkorlikka zid.

Symposium on Natural and Applied Sciences

Hosted Online from London, United Kingdom

Date: 5th September, 2026

Website: <https://econferencia.com>

Fitratning maqomga oid qarashlarida aynan mana shu ikki qatlamni bir-biriga yaqinlashtirish istagi kuchli. Uning konsepsiyasidagi yana bir muhim jihat — maqomni milliy madaniyat doirasiga olib kirish bilan uni boshqa Sharq musiqa an'alaridan uzib qo'ymasligidir. Bu masala bugungi musiqashunoslik uchun ham dolzarb: Shashmaqom Buxoro tarixiy-madaniy muhitida shakllangan murakkab professional musiqa tizimi bo'lib, unda turli tarixiy, adabiy, til va ijro qatlamlari birlashgan. Shuning uchun uni birgina etnik yoki siyosiy kategoriya bilan chegaralash maqom tarixining murakkab tabiatini to'liq aks ettirmaydi. Fitratning umumiy Sharq nazariy asoslarini e'tirof etishi aynan shu nuqtada muhim ilmiy imkoniyat yaratadi. Shu bilan birga, uning milliy musiqa haqidagi qarashlari XX asr boshidagi milliy uyg'onish jarayoni bilan chambarchas bog'liq bo'lganligi sababli, ayrim termin va tarixiy baholarni o'z davrining intellektual kontekstidan ajratmasdan o'qish lozim. Fitratning maqomshunoslikdagi asosiy ilmiy merosi tayyor va yakunlangan nazariya qoldirganida emas, balki maqomga ilmiy munosabatning bir necha muhim mezonlarini — tarixiy manbaga murojaat qilish, jonli ijroni ilmiy dalil sifatida ko'rish, musiqiy tuzilishni nazariy tahlil qilish, og'zaki merosni hujjatlashtirish va milliy musiqa tarixini umumiy Sharq nazariy tafakkuri bilan bog'lashni bir tadqiqot doirasida birlashtirishga uringanida ko'rinadi. Fitratning qarashlari ayniqsa musiqiy manba tushunchasini kengaytirishi bilan qimmatlidir. Maqom haqida ilmiy xulosa chiqarishda yozma risola ham, nota matni ham, ustoz ijrosi ham, tarixiy termin ham bir xil darajada emas, ammo bir-birini to'ldiradigan dalillar sifatida ahamiyat kasb etadi. Bugungi tadqiqotchi uchun bu tamoyil yanada keng imkoniyatlarga ega: tarixiy audioyozuvlar, fonografik va magnit yozuvlar, arxiv hujjatlari, turli nota nashrlari, ijrochilar xotiralari va zamonaviy akustik tahlil usullari maqomning o'zgaruvchan va barqaror jihatlarini qiyoslashga yordam beradi. Fitrat davrida bunday texnik va manbaviy imkoniyatlar cheklangan edi, ammo uning jonli

Symposium on Natural and Applied Sciences

Hosted Online from London, United Kingdom

Date: 5th September, 2026

Website: <https://econferencia.com>

ijrochini ilmiy jarayonning markaziy manbalaridan biri sifatida tan olishi bugungi etnomusiqashunoslik uchun ham tushunarli bo'lgan metodologik pozitsiyani yuzaga keltiradi. Shu sabab Fitratning 1927-yilgi asari bugungi kunda faqat tarixiy bibliografik yodgorlik sifatida emas, o'zbek maqomshunosligida ilmiy savol qo'yish madaniyatining dastlabki yangi davr namunalaridan biri sifatida qayta o'qilishi lozim.

XULOSA

Abdurauf Fitratning maqomga oid ilmiy qarashlarini tarixiy, nazariy va manbashunoslik jihatidan o'rganish uning o'zbek maqomshunosligi taraqqiyotidagi o'rni, eng avvalo, maqom san'atini tizimli ilmiy muammo sifatida anglashga intilganida namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Fitratning "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" asari XX asr boshidagi o'zbek musiqiy tafakkurida alohida hodisa bo'lib, unda klassik musiqa tarixi, Shashmaqom, parda, usul, cholg'u, ijro va Sharq musiqa nazariyasiga doir masalalar bir-biridan mutlaqo ajratilmay, o'zaro aloqador hodisalar sifatida ko'riladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Fitratning maqomshunoslik konsepsiyasini besh asosiy ilmiy yo'nalishda umumlashtirish mumkin: maqomni tarixiy shakllangan professional musiqa tizimi sifatida tushunish; uning ichki tuzilishini funksional aloqalar orqali tahlil qilish; usul va parda kabi nazariy kategoriyalarni ijro amaliyoti bilan bog'lash; jonli ustoz ijrosini asosiy musiqiy manba sifatida qadrlash; og'zaki merosni nota yozuvi va ilmiy tavsif orqali hujjatlashtirish. Bularning har biri Fitratning maqomni oddiy folklor materiali emas, yuqori darajada shakllangan klassik musiqiy tafakkur mahsuli sifatida ko'rganidan dalolat beradi. Fitrat tashabbusi bilan 1923-yilda Buxoro Shashmaqomining V. A. Uspenskiy tomonidan maqom bilimdonlari ijrosidan yozib olinishi va 1924-yilda nashr qilinishi uning ilmiy qarashlari amaliy faoliyatdan ajralmaganini ko'rsatadigan eng muhim tarixiy

Symposium on Natural and Applied Sciences

Hosted Online from London, United Kingdom

Date: 5th September, 2026

Website: <https://econferencia.com>

dalillardan biridir. Mazkur yozuv maqomning barcha ijroviy nozikliklarini to'liq saqlab qolgan mutlaq matn emas, balki muayyan tarixiy davr Buxoro maqom an'anasini o'rganish imkonini beradigan qimmatli yozma musiqiy manbadir. Fitrat faoliyatining ilmiy qiymatini aniqlashda aynan mana shu farq muhim: uning maqsadi og'zaki an'anani nota bilan almashtirish emas, balki tarixiy xotiraning yana bir ishonchli shaklini yaratishga ko'maklashish edi. Fitratning maqom tarixi bilan Sharq musiqa nazariyasi o'rtasidagi bog'liqlikni izlashga qaratilgan yondashuvi ham keyingi ilmiy izlanishlar uchun muhim muammo maydonini yaratdi. Keyinchalik Ishoq Rajabov, Yunus Rajabiy va boshqa musiqashunos hamda maqom ustozlarining tadqiqot va nashrlari orqali ushbu soha ancha kengaydi, maqomlarning ichki qonuniyatlari, tarixiy shakllanishi, lad-ohang tuzilishi, usul tizimi, mahalliy variantlari va ijro masalalari chuqurroq o'rganildi. Shu bois Fitratni keyingi maqomshunoslik yutuqlarining barchasini oldindan yaratgan tadqiqotchi sifatida ko'rsatish emas, balki yangi davr o'zbek musiqa ilmida bu muammolarni ilmiy tartibda qo'yishga katta hissa qo'shgan olim sifatida baholash tarixiy haqiqatga yaqinroqdir. Uning qarashlaridagi eng muhim metodologik saboq esa maqomni faqat nota matni, faqat tarixiy risola yoki faqat jonli ijro asosida tushunib bo'lmasligidir. Maqomning haqiqiy ilmiy manzarasi yozma nazariya, musiqiy matn, ustoz-shogird an'anasi, ijro tajribasi va tarixiy-madaniy muhitning o'zaro munosabatini tekshirish orqali yuzaga chiqadi. Fitrat o'z davrining ilmiy imkoniyatlari darajasida aynan shunday kompleks qarashga yaqinlashgan edi. Shuning uchun uning maqomshunoslik merosi bugungi tadqiqotlar uchun tayyor javoblar majmuasi emas, balki ilmiy savol qo'yish, manbalarni qiyoslash va milliy musiqiy tafakkurni tarixiy davomiylikda anglash metodologiyasining muhim tarixiy tajribasi sifatida qimmatlidir. Fitratning ilmiy merosini bugungi maqom ta'limi va tadqiqotida qayta o'rganish, ayniqsa uning ishlatgan terminlarini birlamchi matn asosida izohlash, Uspenskiy yozuvlari bilan

Symposium on Natural and Applied Sciences

Hosted Online from London, United Kingdom

Date: 5th September, 2026

Website: <https://econferencia.com>

keyingi Shashmaqom nashrlarini qiyosiy tahlil qilish, ustoz ijrochilar haqidagi tarixiy ma'lumotlarni arxiv materiallari bilan aniqlashtirish kelgusidagi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo'nalish bo'lib qoladi. Bunday ishlar Fitratni zamonaviylashtirib ko'rsatish uchun emas, aksincha, uning o'z davridagi ilmiy pozitsiyasini aniqroq tiklash va o'zbek maqomshunosligining shakllanish tarixini manbalar asosida chuqurroq yoritish uchun zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fitrat, A. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. – Samarqand–Toshkent, 1927.
2. Fitrat, A. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. – Toshkent: Fan, 1993.
3. Uspenskiy, V. A. Shest muzykalnyx poem (makom). – Moskva, 1924.
4. Rajabov, I. Maqomlar masalasiga doir. – Toshkent: O'zSSR Davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1963.
5. Rajabiy, Y. O'zbek xalq musiqasi. V jild. Buxoro maqomlari. – Toshkent, 1959.
6. Rajabiy, Y. Shashmaqom. I–VI jildlar. – Toshkent, 1966–1975.
7. Matyoqubov, O. Maqomot. – Toshkent: Musiqqa, 2004.
8. Matyoqubov, O. Og'zaki an'anadagi professional musiqa asoslariga kirish. – Toshkent: O'qituvchi, 1983.
9. Ibrohimov, O. Maqom va makon. – Toshkent: Movarounnahr, 1996.
10. Yunusov, R. Yu. O'zbek xalq musiqa ijodi. II qism. – Toshkent: Ziyochashma, 2000.
11. Karomatov, F. O'zbek xalqi musiqa merosi. XX asrda. II tom. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1985.
12. Solomonova, T. Ye. O'zbek musiqasi tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1981.

Symposium on Natural and Applied Sciences

Hosted Online from London, United Kingdom

Date: 5th September, 2026

Website: <https://econferencia.com>

-
13. Vizgo, T. S. Muzykalnye instrumenty Sredney Azii: istoricheskie ocherki. – Moskva: Muzyka, 1980.
 14. Belyayev, V. M. Muzykalnye instrumenty Uzbekistana. – Moskva, 1933.
 15. Botirov, S. B. Abdurauf Fitrat's Legacy in the Study of Uzbek Classical Music and Its Scholarly Significance. *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*. – 2025.
 16. Lutfullaeva, Sh. Uzbek Music in the Work of Abdurauf Fitrat: A Look at History. *Journal of Social Sciences and Humanities Research Fundamentals*. – 2024.
 17. Nayimova, M. Abdurauf Fitratning "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" asarida musiqiy tarbiyaga oid qarashlar. *Central Asian Journal of Academic Research*. – 2026. – 4(3). – B. 165–168. DOI: 10.5281/zenodo.19180287.
 18. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Shashmaqomga oid maqola va ma'lumotlar.
 19. O'zbek an'anaviy musiqasi va maqomshunoslik tarixiga oid oliy ta'lim o'quv adabiyotlari.
 20. Buxoro Shashmaqomi, uning nota yozuvlari va XX asr o'zbek maqomshunosligi tarixiga oid ilmiy-manbashunoslik tadqiqotlari.